

УДК 140.8:159.95:165.1

СВІТОГЛЯДНІ ОРІЄНТИРИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Фурман А.А., к. психол. н.,
доцент кафедри психології і соціальної роботи
Одеський національний політехнічний університет

У статті досліджено проблему світогляду особистості як системи поглядів на об'єктивну дійсність і місце людини в ній. Доведено опосередкованість пізнавальної активності, життєвих позицій особи, її переконань, ідеалів, ціннісних пріоритетів, принципів діяльності та вчинків світоглядними структурами свідомості.

Ключові слова: знання, психологічне пізнання, світогляд, світорозуміння, світосприйняття, світоглядні універсалії.

В статье исследована проблема мировоззрения личности как система взглядов на объективную действительность и место человека в ней. Доказана опосредованность познавательной активности, жизненных позиций личности, ее убеждений, идеалов, ценностных приоритетов, принципов деятельности и поступков мировоззренческими структурами сознания.

Ключевые слова: знания, психологическое познание, мировоззрение, миропонимание, мироощущение, мировоззренческие универсалии.

Furman A.A. WORLDVIEW POINTERS OF PSYCHOLOGICAL COGNITION OF PERSONALITY

The article explores the problem of the worldview of the individual as a system of views on the objective reality and place of the person in it. The indirectness of cognitive activity, vital positions of the individual, her beliefs, ideals, value priorities, principles of activity and actions from the worldview structures of consciousness is proved.

Key words: knowledge, psychological cognition, worldview, world outlook, attitude, worldview universals.

Постановка проблеми. Формування особистості – це становлення людини як повноправного суб'єкта життєдіяльності, котрий здатний до повноцінних і відповідальних учинків на основі чіткої життєвої позиції, організованої світоглядними орієнтирами свідомості. Світогляд виявляється в сутнісному осягненні фактів, явищ реальності, суспільних взаємин і форм людського мислення, йому належить особлива роль у поєднанні знань про найбільш загальні закони і принципи функціонування дійсності у свідомості конкретного суб'єкта-дослідника. Загалом світогляд – це сукупність поглядів і переконань, оцінок і норм, ідеалів і принципів, які визначають відношення людини і світу та регулюють поведінку особи у її повсякденному житті. Він є інтегральним духовним утворенням особистості, яке спонукає її до практичної діяльності, до вибору певного способу життєактивності та мислєдіяльності.

У зв'язку із процесом диференціації й інтеграції наукового знання роль світоглядної організації пізнавальної активності особистості безупинно зростає, а кожна дисципліна прагне усвідомити своє місце в загальній системі знання та означити перспективи свого подальшого розвитку, окреслити шляхи взаємозв'язків з іншими вченнями, що дозволять продуктивно застосовувати методи різноманітних наукових шкіл, теорій, концепцій до вивчення свого предмета пошукування. Організоване за правилами оптимального засвоєння

понять, законів, теорій пізнання породжує науковий світогляд, що допомагає особистості обстоювати об'єктивовані ідеали, погляди, переконання, плідно вирішувати проблеми філософського ґатунку, сприяючи тим самим суспільно-культурному прогресу.

Світоглядні здобутки психології відрізняються від надбань інших галузей соціономічних знань своєрідними упредметненнями і методами пізнання, специфічною системою раціогуманітарних покликань, тематикою та тезаурусом наукових комунікацій, характером взаємодії із соціальною практикою, змістом і логікою суперечностей, які вона виявляє, переживає, долає [1, с. 82]. Психологія відрізняється від інших наук концентрацією на самій людині, її психічних процесах, явищах, станах, властивостях, що породжують осмислення довколишнього і внутрішнього світу. Психологічні аспекти пізнання зумовлені всім розмаїттям соціально-культурних і психофізіологічних передумов становлення особистості, котрі відіграють вирішальну роль у розгортанні екзистенції людини у її комплексному психодуховному постанні як індивідуальності та універсума.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З Античності й до наших днів мислителів і видатних дослідників (Аристотеля, В.І. Вернадського, Л.С. Виготського, М. Вертгеймера, Р. Декарта, І. Канта, Ж.П. Сартра, Сократа, М. Фуко та ін.) турбувало питання буття і мож-

ливостей його осягнення. Сократ вбачав у людині головний предмет філософського пізнання, яке підпорядковане моральній діяльності. На думку мислителя, знання є благом, яке розкриває людині істину, що слугує обранню особою шляху добра і моральності у повсякденні свого життєздійснення. У вченні Платона виділяються вічний світ ідей (реального буття) та тимчасовий світ речей (людського існування), людина в цьому контексті – єдність смертного тіла та безсмертної душі, завдяки якій здійснюється долучення до вічного. Аристотель наголошує на непересічній значущості людського розуму і його можливостях у глибинному, сутнісному пізнанні світу [2]. Сучасні здобутки психології пізнання пов'язані з напрацюваннями Б.Г. Ананьєва, М.О. Бердяєва, П.В. Копніна, В.О. Лекторського, П.А. М'ясоїда, А.В. Петровського, Б. Рассела, С.Л. Рубінштейна, В.С. Стюпіна, М.Г. Ярошевського та ін. Центральну позицію у психології В.А. Роменця посідає психософія вчинку як методологічний вказівник до розпізнання витоків і сутності людського буття. Вчинково-канонічна схема організації гуманітарного пізнання, розроблена академіком, допрацьована А.В. Фурманом та його науковою школою і висвітлена циклічно-вчинковим підходом до постановки особистості в повномірності її екзистенційного самоздійснення [3; 4].

Постановка завдання. Мета статті – виявлення основних закономірностей психологічного пізнання з позиції світогляду як чинника життєактивності особистості.

Завдання: аналітично окреслити пізнавальну активність особистості в контексті її світоглядних орієнтацій; обґрунтувати доцільність застосування світоглядної оптики в організації психологічного пізнання; визначити загальні підстави пізнавальної активності у постанові особистості як дослідника довколишньої дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наука прагне в кожний історичний період свого становлення підсумувати уявлення про природу, культуру й наявну сукупність людських знань про світ. Їх систематизація на кожному етапі розвитку людства має методологічне значення і є джерелом одухотворення в подальшій пізнавальній активності особистості. Створення наукової картини світу – загальне завдання всіх галузей наукового (зокрема психологічного) знання, кожна з яких долучається до справи пізнання дійсності й осягнення істини. У витоків витлумачення механізмів, принципів і законів світоустрою була філософія, що зародилася як учення про буття і його першооснови, але в той період вона була єдиною світоглядною системою, що структурувала знання про дійсність. Наука як самостійна форма пізнання реальності викрива-

лізувалась лише в XVII ст. з виникненням емпіричних досліджень і бажанням мислителів пояснити світобудову за законами, котрі можна перевірити за допомогою дослідів [5]. Але з розвитком наукового (емпіричного) знання роль світогляду (дослідно освоєного чи чуттєво сприйнятого) не тільки не зменшується, а, навпаки, зростає. При цьому змінюється сам зміст світобачення, його рольове призначення і місце в загальному розвитку науки та суспільства [6, с. 30].

Історія постановки психологічної науки запозичила від філософії та історії світоглядної думки необхідний матеріал для розуміння процесу пізнання загалом, засновки його конкретних форм прояву і зв'язку з розвитком культури безпосереднього громадського загалу. Культурно-історичні чинники психічної організації життєактивності, розумового розвитку людини, становлення знакової системи обміну мудродайними думками (знань) уможливають розуміння першоджерел людського пізнання і пояснення його специфічних особливостей [6, с. 45].

Психологія у своєму поступі розкриває закономірності здійснення пізнавальних процесів конкретної людини у ситуації, у якій вона відчуває, сприймає, усвідомлює, осмислює, формує уявлення й оперує предметами довкілля, рефлексивно осягає дійсність у всій повноті її екзистенційних проявів. Ці категорійні засновки психології організуються у теорію пізнання, що слугує руху-поступу до істини [7]. Завданням психологічних когніцій є досягнення такого знання, зміст якого не залежить ні від людини, ні від людства, а сам суб'єкт-дослідник прагне осягнути предметне коло своїх пошукувань об'єктивно. Тож психологічне пізнання – це сутнісне розуміння психічного, його природи, конкретного змісту, механізмів і закономірностей розвитку, опосередкованих багатогранними зв'язками людини як носія психічної активності з дійсністю.

Загальні закономірності пізнавальної діяльності, структуруючись, усистемлюючись, узагальнюючись, породжують категорії як всеосяжні поняття, що відображають універсальні властивості і взаємовідношення об'єктивної реальності, загальні закономірності розвитку всіх матеріальних і духовних явищ. Категорії функціонують у мислєдіяльності, виконуючи найважливішу пізнавальну функцію – поступ до обривів істини. Категорії постають у ролі еталонів, за допомогою яких світ аналізується уможливно без задіяння безпосереднього предмета пізнання [8].

Найбільш загальні поняття, що умістовлюють досвід людських здобутків у розумінні і поясненні світу, віднаходженні співвідношень його предметних складників, аналізу і синтезу культурного життя суспільства, породжу-

ють проблему універсалій як загальних категорій людського пізнання. За визначенням В.С. Стюпіна, світоглядні універсалії – це категорії, що акумулюють історично накопичений соціальний досвід системної взаємодії людини і довкілля, з допомогою якого суб'єкт пізнання безпосередньо переживає, рефлексивно оцінює, сутнісно осмислює навколишній і внутрішній світ, осягає у всій повноті явища дійсності, формуючи на цьому підґрунті власний досвід і знання [9].

Універсалія «світ» у філософському тлумаченні утворює смислове ядро світогляду, вона увібрала в себе уявлення про граничні для людини основи буття. Світ – це цілісна система, яка розвивається в діалектичній єдності природи і суспільства; це конкретне буття, універсальна предметність, у якій людина самовизначається як суб'єкт життєдіяльності. Категорійна визначеність світу полягає насамперед у його фундаментальних властивостях: цілісності, природності, предметності, самозмінності [8]. «Пізнання дійсності можливе лише у взаємозв'язку зі світом як сторона практичної взаємодії суб'єкта й об'єкта, що протистоять один одному, але водночас становлять єдність цих протилежностей» [6, с. 77]. Пізнання пов'язує їх через істину як відповідність знань об'єктивним станам-даностям дійсності. Тобто сформований образ певного об'єкта у своїй сутності ототожнюється зі своїм оригіналом, ідентифікується з ним у своєму змістовленні. Результатом пізнання є духовне виробництво, «продуктом якого, на відміну від матеріального, є не речі, а ідеї» [6, с. 79].

Наслідком пізнавальної активності особистості є світогляд – система знань, уявлень, переконань, практичних настанов людини, які регулюють її ставлення до дійсності та впливають на вибір напрямів діяльності й якість учинків. Він становить основне ядро особистості, тому що формує підґрунтя для намірів та планів, окреслює вагомі життєві домагання, продукує цінності і норми її поведінки та життєву позицію. Світогляд є насамперед способом тлумачення, інтерпретації феномена буття і водночас формою його духовного засвоєння та розуміння, а тому в ньому реально фіксуються знання та уявлення людини про світ, а також її власне індивідуальне та суспільне життя. На основі світогляду формується картина світу – складноструктурована цілісність, особлива форма систематизації знань, якісне узагальнення і категорійний синтез різнопланових уявлень про довколишню дійсність. Структура світогляду охоплює такі підсистеми або рівні: світовідчуття, світосприйняття, світоспоглядання, світорозуміння та світобачення [10]. Психологічні орієнтири пізнавальної активності створюють у свідомості особистості такий тип світогляду, який є особливим відо-

браженням дійсності, що опирається на осягнення сутності довколишньої буттєвої даності і є фактичним результатом об'єктивованої позиції людини стосовно наявної реальності.

Знання як складова частина світоглядних уявлень особистості не тотожне всякому психічному споглядально-пізнавальному акту, воно передбачає відсторонене позиціонування, виділення людиною свого Я з навколишнього світу й утримує усвідомлення реалій із рефлексивних позицій об'єктивної дійсності. Знання існує тільки тоді, коли є свідомість як психічний стан якісного суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності у формі її образів [11]. Відображення – це спроможність свідомості людини відтворювати в певній формі та до певної міри повноти і точності наявний поза ним об'єкт. Здатність відображення, за словами Б. Спінози, є не модусом матерії (властивість окремих її форм і станів), а її атрибутом, тобто істотною, невід'ємною ознакою предмета або явища. Думка за своєю суттю не може бути нічим іншим, як відображенням принципів і форм буття, вона рухається в рамках і за законами об'єктивної дійсності [12].

Перцепції навколишнього середовища стають знанням, тільки задіюючись у мислення як момент, необхідний для його зв'язку із зовнішнім світом. І в цьому сенсі в самому знанні можна виділити і протиставити два моменти: чуттєвий і раціональний, але, ізольовані один від одного, вони не можуть утворити знання, що було доведено ще філософією І. Канта: раціональне й ірраціональне – моменти єдиного процесу розвитку людського знання [13]. Питання про роль, місце і співвідношення чуттєвого і раціонального у процесі психологічного осягнення світу варто співвіднести із гносеологічним та епістемологічним принципами пізнання. У гносеологічному відношенні когнітивний поступ до розуміння дійсності спроможний досягти, в умовах наявного історичного періоду розвитку людства, об'єктивного знання як конкретно-ситуаційної істини, оприятної у фактичних, дослідно підтверджених постулатах. В епістемології ж досліджується знання як безпосередня чуттєва даність, його будова, структура, функціонування і генеза, тобто пізнання здійснюється за участю об'єктивних структур самого знання. Тут гносеологічні й епістемологічні засновки психологічного пізнання постають у ролі рушіїв-чинників мисленнєвої активності (ноуменальної і феноменальної) для осмислення буття і місії людини в ньому.

Завдання пізнання – осягнути сутність предмета, його реальне змістонаповнення, а це означає, що необхідно відобразити все різноманіття властивостей, взаємозв'язків, опосередкувань цього предмета з іншими об'єктами світу. Досягнення істинного знання

охоплює використання всіх пізнавальних здібностей людини і насамперед перцептивних даних, які через органи чуття живлять мислення. Зрілою формою теоретичного мислення є наукова теорія, на створення якої націлене сходження від абстрактного до конкретного з його методологічними складниками: аналізом і синтезом, логічним й історичним, філософським і психософійним [4]. Оскільки наукова теорія є вищою формою осягнення предмета на теоретичному рівні, то всі інші форми мислення (судження, поняття, умовиводи, переконання) можуть розглядатися як елементи її становлення і розвитку, набуваючи конкретно-ситуаційного значення в певному сегменті людського знання [6, с. 203].

Теоретичне збагнення сутності предмета дослідження є необхідною стороною, моментом практичного оволодіння, оперування і перетворення цього предмета відповідно до цілей пошукування. Дослідження як акт пізнання відбувається на основі практичної взаємодії суб'єкта та об'єкта, що слугує і базисом, і критерієм істинності отриманого знання. Воно – теоретична форма освоєння суб'єктом об'єктивної реальності. Процес пізнання може бути науково пояснений тільки з позицій з'ясування його місця і ролі у практичному оволодінні людиною явищами зовнішнього світу [2].

Справжня об'єктивна істина завжди конкретна і становить систему перманентного розвитку, що безперервно збагачується новими визначеннями, постулатами, теоріями, парадигмами тощо [5]. Наше знання розвивається не тільки аналітико-синтетичним шляхом, воно передбачає обґрунтування нових положень на основі узагальнення практичного досвіду, екстраполяції колишніх теоретичних принципів, які не вкладаються в рамки дедукції-індукції, виходить на обрії трансцендентування – епістемологічного, чистого знання. Пізнання як суто ідеальний вимір існує лише в абстракції, психологічна наука виділяє його як упередження свого дослідження. Однак реальне, практичне пізнання завжди передбачає використання знакової системи (математичної, графічної, лексичної, художньої) як способу відображення об'єктів, а змістонаповнення знань є ідеальною формою цього відображення [6, с. 127].

Пізнання як інструмент осягнення дійсності досягає об'єктивності, коли предмет наукового інтересу ототожнюється у своєму змістонаповненні з образом, що перебуває поза суб'єктом-дослідником. Зрілість наукового поступу визначається методом, наявністю якого свідчить про здатність системи знань до саморозвитку, збагачення новими положеннями і постулатами [14]. Об'єктивним засновком науково-психологічного методу постає система знань, що відображає закономірності ге-

нези досліджуваного предмета з урахуванням рис-якостей самого дослідника. Але процедура пізнання об'єктивних закономірностей ще не становить цілісної методології, що утримує прийоми, засоби, способи, технології теоретичного і практичного дослідження предметного кола пошукування. Тут світогляд психолога-дослідника постає знаряддям його вільного мислення, що спрямовує вирішення проблем у русло методологічного бачення проблеми [4]. Методологія – закономірний шлях сходження думки до істини (об'єктивного знання), а її завдання полягає у віднаходженні з рефлексивних позицій самого мислення (у загальній і предметній формі) оптимального шляху пізнання світу.

Результатом пізнавальної активності особистості є її світогляд, що свідомо упредметнює дійсність через конкретизацію суджень, переконань, оцінок, цінностей, поглядів та принципів, які, зокрема, визначають найзагальніше бачення та розуміння світу і місце людини в ньому, її життєві позиції, стратегії поведінки та діяльності. Передусім світогляд – це процес чуттєво-практичного відношення людини до світу, властивий свідомості спосіб бачення об'єктів довкілля, інструмент цілісного сприйняття дійсності [10]. Постаючи загальним орієнтиром у житті людини і регулятивним чинником її фактичної поведінки, світогляд означає та сенсовно упрозорує розуміння й оцінку найважливіших явищ суспільного життя та слугує повномірному особистісному розвитку у формовивах індивідуальності та універсума.

Особистість свідомо вибудовує своє життя, керуючись власним розумінням бажаного й належного, у фундаменті цього усвідомлення лежить світогляд, що, зокрема, визначає горизонт холистичного бачення світу людиною [15]. Специфіка світогляду (індивідуальна картина світу) розкривається через визначення (осягнення) життєвої позиції особистості, її ціннісних орієнтацій, окреслення специфіки самосвідомості, через опосередкованість її духовно-практичним відношенням до дійсності. Поряд із цими характеристиками світогляд постає як суб'єктивно орієнтована система поглядів, яка ґрунтується на знаннях, досвіді, результатах уявлень, переконань та є феноменологічно цілісним надбанням людини у вирі буттєвої екзистенції.

Висновки із проведеного дослідження. Світогляд – це єдність знань і переконань, розуму і віри, емоційного й інтелектуального, оцінок і норм, світовідчуття і світосприйняття, світорозуміння і світоперетворення, індивідуального й суспільного. Водночас світогляд як серцевинна ланка взаємовідносин людини зі світом – це передусім свідоме ставлення особи до дійсності, яке охоплює її теоретичні знання, оцінні судження і рефлексивність ді-

яльності. Усі світоглядні елементи породжують цілісну систему уявлень-образів про загальні властивості, принципи і закономірності існування об'єктивної реальності в синергійному поєднанні із суб'єктивним їх баченням.

Світогляд особистості постає формою суспільної свідомості суб'єкта життєдіяльності, через яку вона сприймає, осмислює, оцінює світ, визначає своє місце у ньому. Це система принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на сенс та наскрізну мету життя, які визначають горизонти самовдосконалення людини та органічно задіюються в її вчинки та мислєдіяльність. Світогляд за своєю суттю є цілісним сприйняттям особистістю законів, принципів і формовиявів буття, узагальнювальним осмисленням засадничої місії та призначення свого життя, віднаходженням людиною віхових смисложиттєвих орієнтирів.

Психологія формує теоретико-методологічний рівень світогляду, що є понятійно-категорійним, логіко-мисленнєвим і філософсько-буттєвим воднораз. Це означає, що у психології процес пізнання чи осягнення світу стає можливим у системі синергійного поєднання свідомісних понять і категорій зі специфікою рис-якостей суб'єкта-дослідника, його особистісними характеристиками, формами мислення і психічної активності, що у співдії постають координатами наскрізного проникнення у таємниці буття, засновками пояснення світу та орієнтації людини в ньому. Психологічне пізнання центроване не на психічній реальності, а на способах її формовиявів у теорії психології, можливостях узагальнення і пояснення дослідником самого процесу відображення дійсності, витлумаченні закономірностей функціонування мислєдіяльності як мистецтва зреалізування людської думки в інтелектуально-рефлексивному осмисленні світоустрою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шандрук С.К. Психологія професійних творчих здібностей : [монографія] / С.К. Шандрук. – Тернопіль : Економічна думка, 2015. – 357 с.
2. М'ясоїд П.А. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія / П.А. М'ясоїд. – К. : Либідь, 2016. – 560 с.
3. Роменець В.А. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження / В.А. Роменець // Психологія і суспільство. – 2013. – № 2. – С. 6–27.
4. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування / А.В. Фурман. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – 378 с.
5. Лекторский В.А. Субъект. Объект. Познание / В.А. Лекторский ; отв. ред. В.Н. Садовский. – М. : Наука, 1980. – 358 с.
6. Копнин П.В. Гносеологические и логические основы науки / П.В. Копнин. – М. : Мысль, 1974. – 568 с.
7. Петровский А.В. Основы теоретической психологии / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М. : Инфа-М, 1998. – 528 с.
8. Фурман А.А. Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір / А.А. Фурман. – О. : ОНПУ ; Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – 312 с.
9. Стёпин В.С. Теоретическое знание: Структура, историческая эволюция / В.С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 743 с.
10. Залесский Г.Е. Психология мировоззрения и убеждений личности / Г.Е. Залесский. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.
11. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.
12. Спиноза Б. Этика / Б. Спиноза ; пер. Н.А. Иванцов, Я.М. Боровской. – М. : Азбука, 2014. – 352 с.
13. Кант И. Рефлексии до критики чистого разума / И. Кант. – К. : Юніверс, 2004. – 464 с.
14. Гуменюк О.Є. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату / О.Є. Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 47–81.
15. Фурман А.А. Постанова особистості як буттєвої даності: засновки методологічного аналізу / А.А. Фурман // Paradigm of knowledge: Scientific journal. – 2017. – № 3 (23) – С. 61–72.